

Marija Helebrant

SERGEJ MIHAJLOVIĆ ŠIROKOGOROV I NJEGOVA TEORIJA
O ETNOSU

Prva trećina 20. stoljeća u koju pada glavni dio znanstvenog rada Širokogorova, zapravo je razdoblje u kojemu etnologija prolazi najburnije doba svog znanstvenog razvoja, a može se reći do sada i najplodnije, barem u pogledu teoretskih pitanja. Mnogobrojna znanstvena istraživanja donose sve više i više etnografskog materijala sa svih strana svijeta, i pod pritiskom novih činjenica i saznanja dolazi nužno do revidiranja mnogih postavki i teorija koje su nastale u 19. stoljeću pod utjecajem prirodnih nauka. To je i doba kada se u etnologiji ocrtavaju glavni smjerovi ili pravci. Do tada dominirajući evolucionizam uzmiče pred novim teorijama kulturnohistorijskog smjera, a tek što se ovaj učvrstio, javlja se i funkcionalni smjer. Posve je razumljivo, da ovako snažni znanstveni pravci, većinom vezani i uz veoma aktivne ličnosti, povuku sa sobom cijelu jednu generaciju etnologa. Baš iz tih razloga je pojava etnologa Širokogorova neobično interesantna, jer on nije pripadao niti jednom od navedenih smjerova.

U Rusiji je evolucionizam bio neobično jak. Dovoljno je, iz tog razdoblja, spomenuti etnologe: Bogoraza, Johel-sona, Haruzina i Sternberga. Kulturnohistorijski smjer, u smislu kakav je on u zemljama njemačkog jezičnog područja, od kuda je potekao, nije u Rusiji uspio zadobiti mnoge sljedbenike. (Nešto drugo je historijski smjer u sovjetskoj etnologiji u smislu historijskog materijalizma!). Jedini značajniji predstavnik toga smjera bio je Preobraženski, no i on se donekle odvaja u svojim gledanjima od "ortodoksnih" pristaša kulturnohistorijskog smjera. Ipak, bilo bi pogrešno prosuđivati pojavu Širokogorova odvojeno od veoma intenzivnog rada ruskih etnologa onoga doba.

Širokogorov (1887-1939) započinje svojim znanstvenim radom u okviru znanstvenog programa tadašnje Ruske akademije znanosti u Petrogradu. Od 1912-1918 proučava, skoro bez prekida, centralnu i istočnu Aziju: Sibir, Mongoliju i sjevernu Kinu, a od naroda Kineze, Tunguze i Mandurce. Osim ostalih stručnih suradnika, mnogo mu pomaže i njegova supruga, naročito pri ispitivanju pojava vezanih uz obitelj, djecu, žene i ženske poslove i način života, te pri bilježenju geografsko-klimatskih okolnosti. Godine 1917. povjerila mu je Akademija znanosti u Petrogradu nadzor svoje Misije za Kinu, Mongoliju i susjedne kraje-

ve Sibira, tako da je nastavio svoja istraživanja u tim krajevima. Istraživački rad nije se odvijao isključivo pod njegovim vodstvom, nego je bio rezultat zajedničkih nastojanja orijentalista, lingvista i etnologa. U planiranju i savjetovanju tih istraživanja sudjelovali su mnogi ruski i poljski učenjaci; tako, npr., V.V. Radlov, direktor petrogradskog Muzeja za antropologiju i etnologiju, poljski lingvist Kotwicz i poljski antropolog i etnolog Czekanowski. Konačno su ga njegova istraživanja toliko vezala uz Kinu, da tamo i ostaje i objavljuje većinu svojih djela. Boravio je u Šangaju, Pekingu, Kantonu, a jedno vrijeme predaje etnologiju na univerzitetu u Amoy-u. Njegovo najveće i najpoznatije djelo - Psychomental Complex of the Tungus - objavljeno je u Londonu 1935. godine.

Neka od njegovih djela posvećena su čisto antropološkim problemima, kao na primjer: Proces fizičkog rasta u Kineza, Antropologija istočne Kine i provincije Kwangtung, Antropologija sjeverne Kine i mnoga druga. (Potanje vidi bibliografiju na kraju!). Ta djela odaju utjecaj antropološke škole Czekanowskog.

Među etnološkim problemima, koje je on istraživao, treba u prvom redu spomenuti azijske narode: Tunguze, o kojima je dao bez sumnje najveću i najiscrpniju studiju, Kineze i Mandurce, koje on smatra pokineženim južnim ogrankom Tunguza.

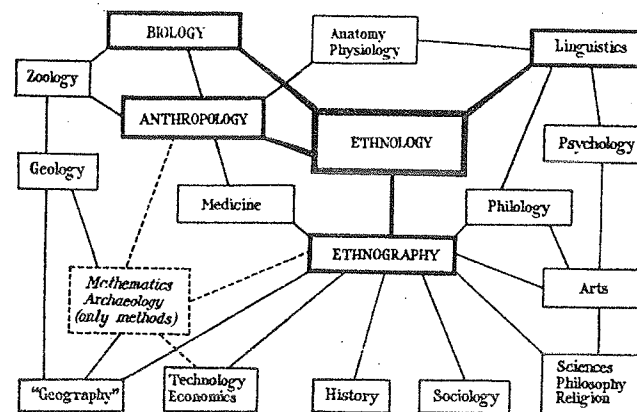
Neki njegovi radovi donose lingvističku problematiku tunguskog jezika, a sastavio je i jedan tungusko-ruski rječnik.

Dvije studije posvećene su šamanizmu, pri čemu mu je, naravno, obilno služio etnografski materijal i opažanja dobivena prilikom proučavanja navedenih azijskih naroda. Međutim, taj isti etnografski materijal i opažanja dobivena pri istraživanju azijskih naroda, pa i kasnije studije, bili su osnova za njegova teoretska razmatranja. Tako je i najveći dio teorije o etnosu izložen u djelu Psychomentalni kompleks Tunguza. (Nažalost, nije mi bilo moguće dobiti na uvid još dva njegova rada, koja se bave teoretskim pitanjima i to: 1923.a i 1924.g - vidi bibliografiju na kraju!)

Širokogorov je u svojim radovima ostao izvan utjecaja glavnih etnoloških smjerova, iako su ga pokušavali sad na ovaj, sad na onaj način interpretirati i često u neki od njih uvrstiti, no, potanje proučavanje njegovih radova pokazuje da se kod njega zapravo radi o jednoj sintezi koja uključuje sva tri spomenuta pravca. I on

sam se protivio tome da ga se pribroji bilo kojoj školi, te piše u predgovoru Psychomentalnom kompleksu Tunguza: "I deem it necessary to say that as an ethnographer I consider myself to be of the ethnological (in my sense) school." 1 On stoji na stanovištu, da etnologija treba u svojim proučavanjima obuhvatiti sve manifestacije ljudskog postojanja, a protivi se mišljenju, da treba proučavati samo funkcioniranje unutrašnjeg mehanizma kulture, još odlučnije, međutim, otklanja njezinu praktičnu primjenu u administrativnoj ili političkoj službi. Ne želi niti etnologiju kao čisto povijesnu znanost. Etnologija ima naravno svoj povijesni cilj, ali se ne smije poistovijetiti sa poviješću. 2 To utoliko više, što je, po njegovom mišljenju, etnologija zapravo osnova povijesti. Položaj etnologije prema ostalim znanostima karakterizira ovako: "Ona ispunjava jaz između fizičkog bivstva ljudske egzistencije i kulture, koja je rezultat specijalne funkcionalne adaptacije etničke cjeline." 3 (Pri tome treba naglasiti, da izraz funkcija i funkcionalan kod Širokogorova znači nešto drugo, nego što se pod tim izrazima podrazumjeva kod Malinowskog i njegovih sljedbenika. To on i sam ističe, 4 uzimajući te pojmove mnogo šire, nego Malinowski. "A full meaning of my use of these terms will be clear after the reading of this work." Ovako, kako sam ja razumjela njegovo značenje funkcije, radi se tu o međusobnoj ovisnosti biološke i psihološke (duševne) komponente ljudskog bića i odrazu te ovisnosti u načinu ljudskog života, tj. kulturi.)

Iz toga razloga daje on etnologiji centralno mjesto među svim znanostima (v. priloženu shemu, uzetu iz Psychomental Complex of the Tungus, s. X - usp. bibliografiju na kraju).

Pri tome, on odvaja etnografiju, koju naziva pomoćnim dijelom etnologije, zapravo etnološkom praksom, faktima, materijalom, kojim etnologija radi. On naglašava, da je pravi odnos etnologije prema drugim znanostima teško prikazati površinski, već bi to trebalo učiniti u prostoru.

Odlučno se protivio mišljenju da civilizirane narode treba proučavati drugačije nego "primitivne" i traži da se u oba slučaja primjenjuju iste metode: "The application of ethnological methods to the study of so called civilized nations is very difficult. In Europe, for example, there are many specialists in law, sociology and history, and some ethnographers, interested in studying there the survivals of earlier time, but there are no ethnologists to investigate British and French complexes as a whole, as the ethnologists investigate the "barbarous tribes". But from an ethnological point of view those nations must be investigated in the same manner as the Chukchee, Eskimo and Bushmen." 5

Sasvim u skladu s kulturnohistorijskim pravcem naglašava Širokogorov važnost kulturnih veza, pri čemu su njemu u njegovim istraživanjima često služile kao putokaz jezične pojave. Neobično interesantne primjere u tom pogledu donosi u knjizi Socijalna organizacija Sjevernih Tungusa. 6 Na ovom mjestu potrebno je istaći da Širokogorov ne upotrebljava izraz socijalna organizacija samo u smislu sistema društvenih odnosa. On time označava kompleks etnografskih elemenata, koji reguliraju funkciju društva kao množine pojedinaca, koji čine kompleks s izvjesnom unutrašnjom ravnotežom. Ta ravnoteža omogućava etničkoj jedinici da se razmnaža (obnavlja), da održava jedan ekonomski sistem, materijalnu kulturu, duhovne i psihičke aktivnosti, što osigurava egzistenciju i kontinuitet etničke jedinice. Socijalna organizacija je, ustvari, rezultat biološke adaptacije etničke jedinice koja se bori za opstanak." 7

Isto tako naglašava Širokogorov povezanost prirodno-ekonomskih faktora s oblicima socijalnog života, pa i čisto psihičkim aktivnostima. 8 Upotrebu pojmova, koji u sebi uključuju bilo kakvo vrednovanje, kao npr. primitivan, prirodan (narod), za razliku od razvijen, civiliziran, odlučno otklanja, pa čak izbjegava i pojmove kao što su progres i evolucija, gdje god to može. Često je, po njegovom mišljenju, naime, tako, da uzimajući jednu kulturnu pojavu kao kriterij napretka, ona istovremeno u nekom drugom pogledu to uopće nije.

Svi do sada navedeni pogledi Širokogorova o raznim etnološkim problemima i pitanjima zapravo su samo neke vrste priprava za bolje razumijevanje njegove teorije o

etnosu. Njegov, ne baš lagan, stil, kao i baratanje nekim pojmovima iz više matematike, pri izlaganju etnoloških fenomena, prilično otežavaju razumijevanje i slijed njegovih misli. Prva poteškoća nastaje već kod riječi "etnos". Mi smo naviknuti na upotrebu riječi "etnos" u smislu "narod", no kod Širokogorova to nije slučaj, iako će se na kraju ovog raspravljanja pokazati da u ovom slučaju odstupanje od uobičajenog značenja ima zapravo dublju i promišljenu namjeru.

Etnos je za Širokogorova proces formiranja etničkih jedinica: "This is a PROCESS which only may result in the formation of ethnical units, and this process I have called ETHNOS." 9

Na prvi pogled čini se ta definicija malo čudnom, no ona postaje jasna, kada saznamo što je etnička jedinica: Vidjevši poteškoće na koje etnolozi nailaze proučavajući sad grupe, sad plemena, religiozne ili socijalne grupe, pa narode, pri čemu je baš pojam - narod - najteže definirati, a ipak se u svim tim slučajevima radi o jednoj cjelini, koju etnolog treba uočiti, odlučio se Širokogorov za naziv "etnička jedinica". Etničku jedinicu karakteriziraju slijedeće osobine:

1. Njezina je veličina promjenljiva
2. Svjesna je svojeg postojanja ("mi", za razliku od "drugih")
3. Posjeduje sredstvo međusobnog sporazumijevanja (jezik, dijalekt)
4. Kulturno je homogena
5. Endogamna je (isključivo ili pretežno).

Međutim, etnolozi ne operiraju uvijek s grupama koje pokazuju navedene osobine, nego često sa regionalnim, socijalnim ili kulturnim grupama, koje ne odgovaraju navedenoj definiciji. Čak i pojam naroda ili nacije ne mora biti istovjetan s etničkom jedinicom, iako ima slučajeva gdje se poklapaju. Isto tako, ima slučajeva da jedna socijalna grupa, recimo na religioznoj ili ekonomskoj bazi, s vremenom, u procesu diferenciranja, postane etničkom jedinicom. Teoretski postoji mogućnost, da se bilo koja grupa dugim procesom iskristalizira u etničku jedinicu. Bitno je u tome procesu, da etnička jedinica ni u kojem slučaju nije nešto statično, nego se neprestano nalazi u stanju mijenjanja. Taj se proces može promatrati pod raznim aspektima:

- obzirom na kulturnu adaptaciju (etnografski aspekt)
- obzirom na jezik (lingvistički aspekt; Širokogorov: psihomentalni)
- obzirom na tradiciju (historijski aspekt)

- obzirom na svijest o sebi (psihološki aspekt)
- obzirom na nasljeđivanje fizičkih osobina (biološki aspekt).

Promjene, kojima je etnička jedinica podvrgnuta, rezultiraju u prvom redu iz potencijalnih sila njezine vlastite biološke i kulturne adaptacije. (Ona je prisiljena neprestano se prilagođavati uvjetima svojeg opstanka). Te sile Širokogorov naziva centripetalnim i centrifugalnim silama. Što je jača centripetalna sila, to jasnije je etnička jedinica oblikovana; što je jača centrifugalna sila, to je etnička jedinica labilnija i slabije izražena. Obje se sile trebaju nalaziti u ravnoteži da bi se moglo govoriti o postojanju etničke jedinice. Preteže li centripetalna sila, to znači da je u toku proces "kristalizacije", tj. da nastaje etnička jedinica ("kristalizacija" označava ovdje proces diferenciranja!). Preteže li centrifugalna sila, znači da postoji mogućnost raspadanja stare i formiranja novih etničkih jedinica. Ravnoteža koja je potrebna za postojanje etničke jedinice ovisi o teritoriju, broju stanovništva i o snazi adaptacije. Širokogorov je to izrazio formulom:

q (broj stanovništva)

$$\frac{S \text{ (adaptivna snaga)} \cdot T \text{ (teritorij)}}{q} = W \text{ (etnička ravnoteža)}$$

pri čemu je W (etnička ravnoteža) konstanta.

Širokogorov je pomoću formula izrazio sve glavne promjene kojima je etnička jedinica podvrgnuta, no, kako sam već naglasila, taj način izražavanja zadire već u područje više matematike, i za nas je važnije ograničiti se na one pojave koje mi možemo uočiti. Tu je u prvom redu pojava porasta stanovništva unutar etničke jedinice i posljedice toga porasta, odnosno njegovo djelovanje na kulturnu adaptaciju. Porast stanovništva izaziva unutar etničke jedinice izvjesnu napetost, koja se opet odražava na procesu kulturne adaptacije. Ta se napetost očituje ovako: ako teritorij ostaje isti, a stanovništvo raste, sposobnost kulturne adaptacije se povećava. Ima li etnička jedinica mogućnost teritorijalno se povećati, a stanovništvo ne raste, njezine adaptivne snage opadaju. Prejaka napetost bez mogućnosti teritorijalnog raširenja može dovesti do naglog raspadanja etničke jedinice (kao cjeline) ili izazvati funkcionalni kolaps. (U običnom govoru označavaju se ovakvi kolapsi revolucijom.)

Osim navedenog procesa, koji se odvija u etničkoj jedinici, a kojeg potiču navedene unutrašnje sile, podvrgnuta je etnička jedinica i djelovanju vanjskih sila, jer ona ne živi u nekom prostoru izolirana, nego je okružena drugim etničkim jedinicama. Širokogorov to naziva interetničkim milieu-om. U međusobnim odnosima etničkih jedinica jedne takve sredine dolazi, ponovno, do izražaja sve ono što je već bilo rečeno i za pojedinu etničku jedinicu. Ravnoteža postoji onda, ako je unutrašnja snaga (centripetalna) jedne etničke jedinice isto tolika, kao i pritisak koji na nju vrše one koje je okružuju. Pri tome su opet odlučujući faktori: teritorij, broj stanovništva i adaptivna snaga. Što je jača unutrašnja ravnoteža jedne etničke jedinice, to jači pritisak okolnih jedinica ona može izdržati.

To međusobno djelovanje unutrašnjih i vanjskih sila potiče proces diferenciranja. Prevladavaju li u stanovništvu jednog teritorija centripetalne sile, dolazi do formiranja etničke jedinice, i ona je u stanju da izdrži pritisak okolnih jedinica. U slučaju, kada su jače centrifugalne sile, a pritisak okolnih jedinica nije velik, dolazi do diferenciranja unutar etničke jedinice, tj. do nastajanja lokalnih grupa, koje, s vremenom, mogu toliko narasti i toliko se diferencirati, da od njih nastanu nove etničke jedinice. To se u praksi događa onda kada jedna velika etnička jedinica održava svoju unutrašnju ravnotežu zahvaljujući interetničkom pritisku. Čim ovaj popusti, prevladaju u njoj centrifugalne sile, i ona se raspada. U tom se slučaju radi o procesu teritorijalnog diferenciranja, koji onda, s vremenom, povlači sobom i kulturno. Do takvog raspadanja, međutim, neće doći, ako je etnička jedinica razvila jedan komplicirani ekonomski sistem. Tada dolazi do procesa diferenciranja u socijalnom smislu (uvjetovano radnom specijalizacijom). Ako je takav proces vrlo intenzivan, može s vremenom doći do formiranja grupa, koje poprimaju zaista mnoge crte karakteristične za pravu etničku jedinicu. Takve socijalne jedinice mogu razviti svoj jezik i svoju kulturu, pa razviti tzv. klasnu svijest, koja onda potiče i pojavu endogamije. Iz toga proizlazi, da socijalne grupe nose u sebi mogućnost razvoja u etničku jedinicu, što se, međutim, odvija samo u okviru etnos-procesa. Jake centripetalne sile unutar velike etničke jedinice sprječavaju taj razvoj; naprotiv, formiranje takvih novih etničkih jedinica može nastati samo procesom raspadanja prijašnje velike jedinice.

Posebno treba paziti na kulturne elemente i pojave u okviru "etnos-procesa". Širenje kulturnih fenomena od velike je važnosti u procesu etničkog diferenciranja. Svaki kulturni element ili pojava sadrži u sebi potencijalnu spremnost k difuziji. Difuzioni potencijal pojedinih ele-

menata je, međutim, vrlo različit, a različite su i etničke sredine u kojima se oni nalaze i mogu širiti. Primjer velike difuzione snage pruža, prema Širokogorovu, element "šibice": jednostavno se daju napraviti, svagdje su potrebne, a ne iziskuju nikakve naročite promjene u kulturnom kompleksu u kojem se šire. Kao primjer kulturnog elementa, koji ima malu difuzionu snagu Širokogorov navodi "sintaksu francuskog jezika". Taj se element može širiti samo na francuskom jezičnom području. U takvom slučaju difuzioni je potencijal jednak nuli.

One etničke jedinice, koje imaju veoma jaku adaptivnu snagu, i tako donose neprestano nove oblike svoje kulturne adaptacije, mogu se lako razviti u neke vrste uzora za okolne jedinice, i dobiti vodeći položaj unutar interetničkog milieu-a. Na taj se način objašnjavaju pojave velikih kulturnih strujanja, kao što su grčko-rimska civilizacija, razne velike religiozne ili filozofske ideje. Te su se pojave prije često pripisivale nekim natprirodnim ili metafizičkim fenomenima, ali, ustvari, one nalaze svoje objašnjenje unutar etnos-procesa. Vodeći položaj je prema tome posljedica jednog unutrašnjeg mehanizma kulturne adaptacije (stvaranja novih oblika) i preuzimanja i preoblikovanja oblika, kao mehanizma mijene interetničkog milieu-a. Taj proces dovodi do pojave jedne etničke jedinice (ili grupe etničkih jedinica) koje u određenom povijesnom momentu postaju neke vrste uzora (modela) ostalim etničkim jedinicama. U tom razmatranju Širokogorov povlači paralelu s pojavama u prirodi, gdje se takvi fenomeni mogu promatrati i u životinjskom svijetu: u pojedinim povijesnim razdobljima dolazilo je do neobično naglog širenja neke životinjske vrste, i to one, koja je bila najbolje prilagođena momentalnim životnim uvjetima, i koja je uspjela proizvesti najveći broj varieteta. Opadne li njihova snaga prilagodavanja (u tom slučaju biološka), mogu, s vremenom, posve bez traga nestati, kao što je to paleontologija za mnoge vrste i ustanovila. No u takvim slučajevima može se dogoditi, da prije nego što jedna vrsta posve nestane, iznenada poraste njezina adaptivna snaga do te mjere, da ona ne samo proizvede jedan novi varietet, nego dapače novu vrstu. Taj je proces biološke adaptacije prema tome podvrgnut posve istim uvjetima i snagama kao i proces kulturne adaptacije. Kao naročito važne oblike kulturne adaptacije, koji mogu neku etničku jedinicu dovesti u takav položaj, da ona postane neke vrste uzora za druge, navodi Širokogorov tehnička otkrića i izume, kao i socijalne sisteme. Propast jedne takve, u određenom povijesnom razdoblju, vodeće etničke jedinice, nije posljedica neke degeneracije ili iscrpljenosti kreativnih snaga, nego posljedica poremećene ravnoteže u interetničkom milieu-u, i, kao posljedica toga, same ravnoteže unutar etničke jedinice.

Naravno, da je uloga ovakovih "uzora" neobično važna u pogledu širenja kulturnih elemenata ili pojava bilo pojedinačno, bilo kao cijelog kompleksa. Pri tome širenju mora se razlikovati širenje etničke jedinice od širenja njezine kulture. Stanovništvo se ne mora uvijek širiti zajedno s kulturnim elementima ili pojavama. Od velike je važnosti, međutim, širenje etničke jedinice u pogledu širenja jezika, pri čemu onda jezične pojave mogu služiti kao putokaz u proučavanju kulture, kao i svjedočanstva nekadašnjeg raširenja etničke jedinice.

Bitna osobina etničke jedinice je, prema tome, njezina promjenjivost, tako da ona u nekom obliku može posve nestati, pretopiti se u drugu, te tako nastaviti svoje postojanje. "These units are always in process of change (variations) so that the unit of yesterday is not quite the same as it will be to-morrow, but genetically it is the same." 10 Takvi procesi su, naravno, mnogo kompliciraniji nego bilo koja biološka promjena, već zbog toga, što oni uključuju "human and animal activity" - biološku i psihičku aktivnost. Ta su dva aspekta, po mišljenju Širokogorova, tako usko povezana, da nema ni jednog kulturnog fenomena, niti ideje, koja bi nastala ili bila prihvaćena od etničke jedinice (ili individuuma) dok ne postoji predispozicija, spremnost, da je se primi ili stvori.

Teorija o etnosu, tako kako ju je izložio Širokogorov, omogućava uvid u sve nekada goruće probleme etnologije. Pitanja rase, evolucije, difuzije, naroda itd. prikazuju se u jednom posve novom svijetlu. Iznenadujuće je, da je ta teorija našla vrlo malo odjeka u kasnijim teoretskim razmatranjima etnologa, i da je ostala nekako po strani. Koliko je meni poznato, jedini koji se često poziva na Širokogorova i teoriju o etnosu je W.E. Mühlmann. 11

Možda je djelomično razlog tome i posve apstraktno razlaganje, pa napokon i to, da ta teorija nije prikladna za praktičnu primjenu etnologu pri istraživanjima manjeg opsega. Još čudnije je, da barem njegov pojam etničke jedinice nije naišao na veći odziv, pogotovo kada se sjetimo kolike su se polemike vodile oko definicije pojma "narod", a koje su ostale sve do danas posve manjkave.

Teorija o etnosu otkriva zapravo svoju vrijednost tek kada smo prisiljeni jednim pogledom obuhvatiti cijelu ljudsku kulturu, sve narode u svim momentima njihovog postojanja, tokom cijele nama poznate povijesti, a to je u stvari problem koji predstavlja idealno postavljene ciljeve etnologije, ali ujedno otkriva i njezinu nepotpunost.

Bibliografija radova S.M.Širokogorova:

1915. Problems of Anthropology in Siberia. Publications of the Museum of Anthropology and Ethnology of the Russian Academy of Science, Vol. III, s. 15-48. Petersburg.
1916. Kolonisation der Mandschurei. (Ruski.) Novo izdanje 16s. Blagoveščensk.
- 1919^a. V.V.Radlov. (Nekrolog; ruski). Učenijska hist.-fil. fakulteta universiteta Vladivostok, Vol. I, 2 s. 21-24. Vladivostok.
- 1919^b. Über die analytischen Methoden in ihrer Anwendung auf anthropologisches Material. (Ruski.) Denkwürdigkeiten der Hist.-Phil. Fak. der Univ. Vladivostok, Vol. I, 1, s. 3-20. Vladivostok.
- 1919^c. Opit izsledovanija osnov šamanstva u Tungusov. Učenijska hist.-fil. fak. Univ. Vladivostok, Vol. I, 1, s. 47-108. Vladivostok. (Njemački: Versuch einer Erforschung der Grundlagen des Schamanentums bei den Tungusen. Baessler Archiv, Bd. 18, Berlin 1935)
1922. Die Stellung der Ethnographie im System der Wissenschaften. (Ruski.) 22 s. Vladivostok.
- 1923^a. Etnos. Osnovnije principii izmenenija etničeskij i etnografičeskij javljenij. Učenijska Orjent. fak. Univ. Vladivostok. 136 s. Sangaĵ.
- 1923^b. Ethnological Investigations in Siberia, Mongolia and Northern China. Journal of Sciences and Arts, Vol. I, s. 513-522, 611-621. Shanghai.
- 1923^c. General Theory of Shamanism among the Tungus. Journal of the Royal Asiatic Society, North China Branch (x), Vol. LIV, s. 246-249. Shanghai.
- 1923^d. Anthropology of Northern China. Extra Vol. II, JRASNCBr, s. VI + 127. Shanghai.
1924. Social Organization of the Manchus. A Study of the Manchu Clan Organization. Extra Vol. III, JRASNCBr, s. 198+VI. Shanghai.
- 1924^a. What is Shamanism? The China Journal of Sciences and Arts. Vol. II, s. 275-279, 368-372. Shanghai.
- 1924^b. New Monograph on the Mongols (a Review). China Journal of Sciences and Arts, Vol. II, s. 383-384. Shanghai.
- 1924^c. Who are the Northern Chinese? JRASNCBr, Vol. LV, s. 6-13. Shanghai.
- 1924^d. Critical and Bibliographical Notes. Study of the Tungus Languages. JRASNCBr, Vol. LV, s. 261-269. Shanghai.
- 1924^e. Sramana-Shaman. Etymology of the Word "Shaman". (U suradnji s N.D.Mironov). JRASNCBr, Vol. LV, s. 105-130. Shanghai.
- 1924^f. Growth of Chinese. (U suradnji s V.Appleton.) China Medical Journal, May 1924, s. 400-414. Shanghai.
- 1924^g. Ethnical Unit and Milieu. Edw. Evans & Sons, s. I-36. Shanghai.
1925. Anthropology of Eastern China and Kwangtung Province. Extra Vol. IV, JRASNCBr, s. VI+162. Shanghai.
- 1925^a. Process of Physical Growth among the Chinese. Vol. I, The Chinese of Chekiang and Kiangsu. The Commercial Press. Ltd., s. VI+137. Shanghai.
- 1925^b. Common Law of the Mongols. China Journal of Sciences and Arts, Vol. III, Nr. 10, s. 548-550. Shanghai.
- 1925^c. Notes on Physical Growth among the Chinese Females and Males of Chekiang. China Medical Journal, November 1925, s. 1-12. Shanghai.
1926. Northern Tungus Migrations (Goldi and their Ethnical Affinities). JRASNCBr, Vol. LVII, s. 123-183. Shanghai.
- 1926^a. Prikaz: A. Matsumura, On the Cephalic Index of the Japanese, etc. JRASNCBr. Vol. LVII, s. 219-222. Shanghai.
- 1926^b. Prikaz: E. Huntington, The Character of Races. JRASNCBr, Vol. LVII, s. 213-219. Shanghai.
- 1926^c. Prikaz: Jochelson W., Archeological Investigations in the Aleutian Islands. JRASNCBr, Vol. LVII, s. 223-224. Shanghai.

- 1926.^d Christian Missions and Oriental Civilisations. (Ruski.) Herald of Asia (Journal of the Orientalists Society in Harbin), Vol. 53, s. 449-460. Harbin.
1928. Northern Tungus Terms of Orientation. Rocznik Orientalistyczny, Vol, IV, s. 167-187. Lwów.
1929. Social Organization of the Northern Tungus, with Introductory Chapters Concerning Geographical Distribution and History of these Groups. The Commercial Press, Ltd., s. XVI+427. Shanghai. 2.izdanje, 1933.
1930. Phonetic Notes on a Lolo Dialect and Consonant L. Bull. of the Nat. Research. Institute of History and Philology, Vol. 2, Fasc. I, s. 183-225. Peiping.
- 1930.^a Anthropologische und gynäkologische Beobachtungen an Chinesinen der Provinz Kwantung. (U suradnji s G. Frommolt). Zeitschrift für Geburtshilfe und Gynäkologie, Bd. 99, s. 395-442. Stuttgart.
- 1930.^b Notes on the Bilabialization and Aspiration of the Vowels in the Tungus Languages. Rocznik Orientalistyczny, Vol, VII, s. 235-263. Lwów
1931. New Contribution to the Problem of the Chinese Culture. Anthropos Bd. XXVI, s. 217-222. Wien.
- 1931.^a The Importance of the Scientific Investigation of the Tungus. The Chinese Social and Political Science Review, Vol. XV, s. 147-160. Peiping.
- 1931.^b Ethnological and Linguistical Aspects of the Ural-Altaic Hypothesis. Reprint from Tsing Hua Journal, Vol. VI, The Commercial Press. Ltd., s. IV+198. Peiping.
1932. Function of Folklore and Science of Folklore. (R.D. Jameson: Three Lectures on Chinese Folklore.) Peiping.
1934. Ethnos. An Outline of Theory. Catholic University Press, s. 73. Peiping.
- 1934.ª Reading and Transliteration of Manchu Lit. Rocznik Orientalistyczny, Vol. X, s. 122-130. Lwów
1935. Psychomental Complex of the Tungus. Kegan Paul, s. XVI+469, folio, London.
1936. La Theorie de l'Ethnos et sa Place dans le Système des Sciences Anthropologiques. L'Ethnographie, Nouv. Série, No. 32, s. 85-115. Paris.
1937. Ethnographie und Ethnologie. Zur Lage der modernen Völkerkunde. Aus dem Englischen übersetzt von W. Mühlmann. Vorbemerkungen des Übersetzers. Archiv für Anthropologie N.F. Bd. XXIV, Heft 1, s. 1-7. Braunschweig.
1938. Prikaz: Lehrbuch der Völkerkunde, hrsg. von Konrad Preuss, Archiv für Anthropologie, N. F. Bd. XXIV, Heft 2, s. 158-161. Braunschweig.
- 1938.^a Prikaz: A. Mostaert, Textes oraux Ordos. Monumenta Serica. Peking.
1939. Prikaz: W. Mühlmann, Methodik der Völkerkunde. Deutsche Literaturzeitung, Heft 19, s. 678-682. Berlin.
1944. A Tungus Dictionary. Tungus-Russian, Russian-Tungus. Tokio.

Neobjavljeni rukopisi:

1913. Nomadische Tungusen von Transbaikalien. Eine ethnographische Studie. (Monografija; ruski; u arhivu Ruske akademije znanosti; s. cca 100.)
1914. Die Orotschen von Transbaikalien. Eine ethnographische Studie. (Monografija; ruski; u arhivu Ruske akademije znanosti; s. cca 260.)
1932. Process of Physical Growth and Ethnos. The Commercial Press, Ltd, s. cca 600, Shanghai. (Rukopis je izgorio u tiskari. Kopija neobjavljena.) Introduction to Ethnology. I, II, s. cca 1000.

x x x

Bibliografski podaci potječu od Širokogorova, kako ih je objavio W. Mühlmann u "Archiv für Anthropologie", Bd. 26, 1939, te Yüan T'ung-li u "China in Western Literature. A Continuation of Cordier's Bibliotheca Sinica. Compiled by Tund-li Yuan." New Haven/Conn., Yale Univ. 1958.

Napomene

1 1935. s. XI.

2 Ibid. s. VIII.

3 Ibid. s. X (prijevod: M. Helebrant).

4 Ibid. s. 8.

5 1924. s. 6.

6 1929. s. 10.

7 Ibid. s. 5.

8 Ibid. s. 11.

9 1935. s. 14.

10 1929. s. 7.

11 Od novijih etnoloških radova, koji citiraju Širokogorova (ne računajući pri tome da ga se često citira u vezi sa šamanizmom), treba spomenuti radove dvojice autora: G. de Rohan - Csermaka (Ethnologia Europaea I, 1967) i A. Niederera (Ethnologia Europaea IV, 1970).

Sergej Mihajlowich Schirokogorow und seine Theorie vom Ethnos
(Zusammenfassung)

Schirokogorows Beitrag zur Ethnologie umfasst einige verschieden geartete Themen. Vor allem ist er als Erforscher der Völker Zentral - und Nordostasiens bekannt, über die er sehr ausführliche Studien geschrieben hat. Hinzu kommen Arbeiten aus dem Gebiet der Anthropologie und Linguistik, gleichfalls auf Grund des ethnographischen Materials Zentral - und Nordostasiens und Studien über den Schamanismus.

Sein Beitrag zu den theoretischen Fragen der Ethnologie ist die Theorie vom Ethnos, in der er den Prozess dargestellt hat, der sich unaufhörlich in den ethnischen Einheiten abspielt. Dieser Prozess ist die Folge des Geschehens innerhalb der ethnischen Einheit einerseits und dem Verhältnis im interethnischen Milieu andererseits. Wesentlich ist in diesem Prozess die Entstehung, d. h. die Formierung der ethnischen Einheit, wie auch die Erhaltung des Gleichgewichts innerhalb der ethnischen Einheit selbst und die Erhaltung des Gleichgewichts im interethnischen Milieu.